

ПРИНОСЪТ НА ФЕЛИКС КАНИЦ ЗА БЪЛГАРСКАТА ЕТНОГРАФИЯ

Теменуга Георгиева

За развитието на българската етнография важна роля изиграват редица учени като Вук Караджи, Павел Й. Шафарик, Ю. И. Венелин, Виктор Григорович и др., които първи насочват вниманието си към бита, езика и народното творчество на българите и започват събирането и изследването на етнографски материали. Тяхното дело продължават и много родолюбци като В. Априлов, Н. Рилски, Н. Геров, П. Р. Славейков, Ив. Богоров, Братя Миладинови, Г. С. Раковски и пр. Те обръщат внимание предимно на духовната култура и празнично-обредната система, записват и издават народни поверия, песни, пословици и приказки, а от материалната култура разглеждат и описват само българското народно облекло.

Затова особено значим принос от етнографска гледна точка имат изследванията и наблюденията на унгарския учен-археолог, етнограф, географ и художник-график Филип Феликс Емануил Каниц (1829 – 1904), работил през втората половина на XIX век.

През 1858 г. той предприема първото си пътуване из Балканския полуостров като кореспондент на „*Ilustriete Zeitung*“, посещавайки Босна, Херцеговина, Черна гора и Далмация. През следващите няколко години обикаля Сърбия, където провежда редица изследвания, материалите от които са събрани в големия труд „Сърбия – историко-етнографски пътни студии – 1859 – 1868 г.“, издаден през 1868 г. През това време Каниц влиза за първи път в допир с българските земи и българското население, като установява, че съществуващите сведения за тази част на Балканите са още по-оскъдни и по-

неточни, отколкото за Сърбия. Това дава нова насока на изследванията му¹.

През 1860 г. той стъпва за първи път на българска земя, а през 1864 г. предприема и своето голямо пътуване из България, чиито географски особености, старини, бит и култура стават главен предмет на неговите изследвания, съчетани с предварително запознаване с цялата литература по история, етнография, археология и география на нашите земи, известна дотогава. В продължение на около 20 години Феликс Каниц обикаля днешна Северна България, Добруджа, Стара планина, Задбалканските котловини, част от територията на Южна България (Софийско, Сливенско и част от Южното Черноморие до гр. Несебър). Благодарение на неговите обективни статии в немския печат европейската общественост се запознава с борбата на българите за църковна независимост, а Мадарският конник и надписите около него стават за първи път достойни на европейската наука².

Цялостните си впечатления и данните от задълбочените си и разностранни проучвания в България Каниц публикува в обширния тритомен труд “Дунавска България и Балканът” (исторически, географски и пътни студии от годините 1860 – 1879), отпечатан през 1875 – 1879 г. и преиздаден през 1882 г. на немски и френски език³. В него, наред с археологическите, географски и картографски материали, той дава ценни сведения за бита, нравите и обичаите на българския народ. Особено оригинални и от изключително значение са илюстрациите, направени по време на тези пътувания. Те изобразяват нагледно редица елементи от веществената култура, а също и моменти от някои основни земеделски и занаятчийски дейности. Чрез тях Каниц коригира много неточности, допуснати от предишните изследователи, като неговите наблюдения дават възможност за сравнително съпоставяне на етнографските сведения и установяване на действителното състояние на нашата духовна и материална култура през третата четвърт на XIX век. В това отношение тритомният труд представлява интересен извор за изследване на българския бит и традиции, и под негово влияние К. Иречек продължава и дообогатява делото на унгарския учен.

В по-голямата си част етнографските сведения в “Дунавска България и Балканът” се отнасят до бита и като се има предвид, че за

първи път се прави пълно изследване и класифициране на тези сведения, тяхното значение нараства още повече. Ограничението във времето сега не позволява да се разгърне по-подробно изложение на събраните от Ф. Каниц етнографски материали и това налага да се задоволим с тяхното обобщение. В тритомния труд има данни за най-разпространените земеделски култури в областите, през които минава, документирано е използването на земеделски сечива като дървен плуг, диканя, дървени вили и лопати, описани са традиционните методи на вършеене и отвяване на зърното. Не са малко и сведенията за развитието на скотовъдството, за отглеждания едър и дребен добитък и използването на домашни животни в земеделската работа.

Особено интересни за етнографската наука са данните, които Каниц оставя за техническите приспособления за изкуствено напояване на дунавските българи. В т. I той прави подробно описание на сложното, състоящо се от няколко части дървено съоръжение за напояване, наблюдавано в Ломската област. Става дума за т. нар. "до-лап". Сравнявайки ни с турци, албанци, сърби и румъни, той констатира, че българите са най-добрите земеделци на Балканския полуостров и в редица случаи превъзхождат останалите балкански народи и със своите занаятчийски умения.

Изследователят е оставил сведения за най-добре развитите по нашите земи занаяти, като тъкачеството, грънчарството, кожарството и кожухарството, гайтанджийството, метало- и дървообработването, златарството. Особено ценни са описанията на някои основни процеси от производството на килими, гайтани, обработени кожи, сребърни филигранни изделия, добива на розово масло, както и използваните съоръжения и уреди като тъкачните станове, тепавици, валявици, грънчарско колело и др. Каниц е възхитен от таланта и умението на българските майстори да създават истински шедеври без наличието на скици или други образци. Обективен в своите оценки обаче, той отбелязва, че редица от занаятчийските произведения са изработени твърде примитивно в сравнение с европейските, но се отличават със своята оригиналност и фантазия.

Каниц е оставил кратки данни за състоянието на търговията по нашите земи, за организираните ежегодни панаири в Търговище и Карнобат, за използваните в онези времена транспортни средства,

като наред с това илюстрира най-разпространените начини за пренасяне на стоки и товари.

Важен принос за етнографските изследвания имат сведения на унгарския учен за традиционната народна носия, характерна за различните области на Северна България. Наред с описанията Каниц прави изключително датайлни илюстрации на женско двупрестилчено облекло от Ломско, Никополско, Искърската област, Сухиндолско, Троянско, Казанлъшко; на облекло от сукманен тип, срещано в Чипровско, Тетевенско, Търновско, Бебровско, а така също и на белодрешно мъжко облекло от Белоградчишко, Берковско и Искърската област, както и на чернодрешно мъжко облекло от Свищовско, Търновско, Тревненско и Карнобатско. Особен интерес представляват изображенията на метални накити и на различните типове забраждания, характерно допълнение на женските костюми.

В “Дунавска България и Балканът” е описан и типичният за този регион начин на жилищно строителство. Илюстрирани са уземни жилища, а също и масивни едно- и двуетажни постройки, твърде напреднали в архитектурно отношение. Не по-малко датайлни са сведенията за вътрешния интериор на българските възрожденски къщи. Изключително подробни са и данните за типичния за нашите земи начин на градеж на каменни мостове, отличаващи се с оригинална конструкция. Каниц е силно впечатлен от самобитния талант на майстор Никола Фичоглу от Дряново и първи в своя труд описва построения от него през 1874 г. покрит мост в Ловеч. Не пропуска да отбележи, че дело на “скромния майстор от Балкана” е и новият каменен мост на р. Янтра при Бяла, който според изследователя представлява истински шедьовър на българското строително изкуство.

В “Дунавска България и Балканът” се откриват и кратки податки за някои традиционни ястия, присъстващи на българската трапеза.

По време на своите пътувания Каниц наблюдава обичайното за нашите земи голямо семейство – задруга. Той нарича тази задруга “патриархална комуна”, като споменава накратко за отношенията между нейните членове, а също така и за отделни обичаи, свързани със семейни и календарни празници. От неговото внимание не убягват

и песните и танците на нашия народ. Записани са няколко предания и легенди, свързани с историческото минало и вярванията на българите.

Каниц е оставил сравнително оскъдни демографски данни. Той констатира, че р. Тимок и областите Неготин, Зайчар и Княжевец представляват своеобразна езикова граница между българи и сърби. Неговите изследвания ясно показват, че населението в областите, през които минава, е предимно българско и се налага констатацията, че турският елемент е в упадък и то не само в числено, но и в стопанско отношение. В своя труд Каниц споменава и една етнографска група – става дума за шопите, като отбелязва някои техни специфични черти, без обаче да ги изследва по-задълбочено.

В “Дунавска България и Балканът” Каниц прави интересна характеристика на българина. Според него българите са непретенциозни, усърдни и разсъдливи хора, които дори при най-трудна работа са весели и оживени. За сметка на това обаче те имат голяма склонност към обмяна на търговски и политически идеи, защитават индивидуалното си мнение с голям жар и поривиста настойчивост, като често при дискусия приятели стават ожесточени противници. Но наред с това от вниманието на Каниц не убягва и фактът, че в израза на лицето и в държанието на българските селяни все повече се проявява известна гордост, една самоувереност, липсваща преди.

В своя труд изследователят подчертава неколккратно вродеения усет на българина към художествения занаят, неговите земеделски способности и технически талант. Висока е оценката на Каниц за българския народ. В т. III той пише: “... Народ, който намира такава голяма радост в работата, който дава на Европейска Турция най-добрите художници, строители, дърводелци, конструктори на мостове, градинари и земеделци, не може да бъде разбойнически по природа...”

Ограничението във времето сега не ми позволява да разкрия подробно и изчерпателно наблюденията и изследванията на Каниц, породени от интереса му към българската народопсихология, народен бит и култура. Това съм направила в дипломна разработка, защитена през 1991 г. под ръководството на доц. Н. Колев.

Ще отбележа още, че тритомният труд на унгарския учен е допълнен с три показалеца; именован, географски и тематичен, което

допринася за по-бързо ориентиране в изложената материя. Този обширен труд е вече преведен и на български език (Михаил Матлиев, София, 1995 г., т. I; Петър Горбанов, II и III т.) и това допълнително улеснява неговото използване.

Като цяло, макар и недостатъчно пълни, сведенията в “Дунавска България и Балканът” обхващат почти всички сфери на материалната и отчасти на духовната култура на българите в Северна България, Старопланинската област и някои подбалкански полета и се отличават с изключителна обективност и достоверност. Автентичността на описаните и илюстрираните от Каниц етнографски материали дава възможност те да се ползват като допълнителен източник на информация за редица краеведски изследвания, а също така и за сравнение на проучванията на други изследователи, работили по същото време. Подробностите за бита на нашия народ са изключително точни, а различните скици и рисунки на оръдия на труда, на предмети от домашния бит, на архитектура, интериори и занаятчийска дейност са наистина енциклопедични и имат огромна научна и познавателна стойност. Като се има предвид, че отразяват състояние от третата четвърт на XIX век, състояние, което не съществува днес, стойността им нараства още повече⁴.

Затова и неслучайно още публикуването на I том на “Дунавска България и Балканът” предизвиква голям интерес сред европейската общественост. В печата излизат много благоприятни научни отзиви, а Феликс Каниц е наричан патетично “Колумб на Балкана” и “Откривател на България”. През 1878 г. като председател на Австрийския етнографски отдел той взема участие в Парижката изложба, където неговата етнографска карта на България прави силно впечатление⁵.

Българската общественост също оценява високо заслугите на Ф. Каниц за проучването на нашите земи и популяризирането на България. В началото на 1879 г. Великото народно събрание чрез телеграма на председателя екзарх Антим I изказва благодарността и признателността на българския народ към неговото дело. През 1881 г. Каниц е провъзгласен за почетен член на Българското книжовно дружество, а през 1883 г. за своите заслуги към България той е награден с орден от княз Александър Батемберг⁶.

Посветил почти 20 години от живота си на изследване географските особености на българските земи, на историята, бита и културата на нашия народ, Ф. Каниц заслужава съвременната етнографска наука да насочи вниманието си към пълното изследване, класифициране и сравнение на етнографските материали в големия труд “Дунавска България и Балканът” и отдаде дължимото на неговото дело.

БЕЛЕЖКИ

¹ Фехер, Г. Феликс Каниц – живот, пътувания и научно дело. 1936, с. 13–21.

² Фехер, Г. Цит. съч., с. 34, с. 45.

Лаков, Л. Ф. Каниц и неговата “Оригинална карта на Дунавска България и Балканът”. 1981, с. 18.

Тъпкова-Займова, В. 150 години от рождението на Ф. Каниц. Векове, 1979, № 6.

³ Лаков, Л. Цит. съч., с. 5.

⁴ Колев, Н. Българска етнография. В. Търново, 1982, с. 60.

⁵ Фехер, Г. Цит. съч., с. 74, с. 90–91.

⁶ Пак там, с. 93–97.